

λοσοφίας, τὸν ὁποῖον ἡ σκέψις ἐμελλε νὰ ἀναπτύξῃ ἔπειτα καὶ νὰ φέρῃ εἰς σαφήνειαν καὶ ἀκρίβειαν ἐπιστημονικῆν.

Μετὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλην δυνάμεθα νὰ κλείσωμεν, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἡμετέρας ἐρεῦνας, τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας καὶ τῆς τοῦ μεσαιῶνος. Καθότι οἱ μὲν Ἀλεξανδρινοὶ προσπαθοῦν μόνον νὰ συμβιβάζωσι τοὺς δύο τούτους πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἀναβάντες εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπολύτου διὰ τῆς ἐκστάσεως, ἐτέθησαν δι' αὐτοῦ τούτου εἰς θέσιν τοιαύτην, ὥστε οὐδέποτε ἤθελον δυνηθῆ νὰ προσδιορίσωσιν διὰ τῆς ψυχολογικῆς παρατηρήσεως τοὺς συστατικούς νόμους τοῦ λόγου. Οἱ δὲ σχολαστικοὶ ὀλίγα ἔχουσιν πρῶτοφανῆ καὶ πρῶτότυπα. Περιορισθέντες ἀπλῶς εἰς τὴν λογικὴν ἐξαγωγήν, ἠμέλησαν νὰ ἀναγνώσωσι τὴν καταγωγήν καὶ τὴν ἀρχὴν τῶν ἰδεῶν. Ἡ Σχολαστικὴ ὑπῆρξε μακρὰ γυμναστικὴ, προπαιδεύσις καὶ μαθητεία τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος τῶν νεωτέρων, τὸ ὁποῖον πρῶτον φορὰν ἀνερχόμενον ἀπὸ τὴν παράδοσιν καὶ μετὰ τὴν ψυχολογικὴν μέθοδον ὠπλισμένον διὰ τοῦ Καρτεσίου.

Περὶ τούτου ἐσημειώσαμεν ὀλίγα τινὰ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς παρούσης διατριβῆς. Ἐξ αὐτοῦ δὲ προήλθον ὅ,τε Μαλεβράγγης καὶ ὁ Λεϊβνίτιος. Ἀφίνοντες κατὰ μέρος τὸν νέον αἰσθητισμὸν ἐκ δικυμέτρου ἀντικείμενον εἰς τὴν τῶν ἐμφύτων ἰδεῶν θεωρίαν καὶ τὸν πανθεισμὸν, ὅστις εἶναι παράλογος καὶ παράνομος αὐτῆς συνέπειαι, ἀρμόζει ἴσως, πρὶν μεταβῶμεν, καθ' ἣν εἰς ἡμᾶς διεγράψαμεν πορείαν εἰς τὸν Κάντιον καὶ τὸν Ρεϊδην, νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ Λεϊβνιτίου καὶ Μαλεβράγγου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ Λεϊβνιτίου καὶ Μαλεβράγγου.

Κυρίως εἰπεῖν, κατὰ τὸν Λεϊβνίτιον πᾶσαι αἱ ἰδέαι εἶναι ἐμφυτοὶ, διότι ἡ ψυχὴ κατ' αὐτὸν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ μονάς, καὶ αἱ μονάδες δὲν ἔχουσιν, ὡς λέγει, θυρίδια, δι' ὧν νὰ εἰσέρχεται τι ἢ νὰ ἐξέρχεται. (Μοναδολ. §. 7.). "Οἱ αἱ ἰδέαι τῆς ψυχῆς γέννωνται λοι-

πὸν ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἰδίαν τῆς πνευματικῆς ὑποστάσεως δύναμιν, ἀλλὰ διὰ τινος προδιατεταγμένης ἁρμονίας εἰς τὰς ἰδέας τῆς ψυχῆς αἱ κινήσεις τοῦ σώματος ἀκριβῶς ἀντιστοιχοῦσι.

Φαίνεται ὅμως ὅτι παραδέχεται ὡς ἐμφύτους, τούτέστιν, ὡς ἰδίας τῆς ψυχῆς μᾶλλον ἢ τοῦ σώματος, τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, τὴν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ, τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀποχρῶντος λόγου, ἢ τῆς αἰτιότητος ὁμοῦ καὶ τῆς τελειότητος, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἐξέρχεται ὅλον τὸ θεολογικὸν καὶ κοσμολογικὸν σύστημά του. (1) Ἄλλ' ὡς πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, φαίνεται ὅτι τὴν περιορίζει εἰς μόνην τὴν ἰδέαν τῆς ὑποστάσεως, δὲν ἀναφέρει τίποτε περὶ σχέσεως, καὶ τὸν χρόνον καὶ τὸν τύπον θεωρεῖ ὡς ἰδανικὰς δυνατότητας (possibilités idéales) καθότι ὁ μὲν πρῶτος ἄλλο δὲν εἶναι κατ' αὐτὸν εἰμὴ ἢ τάξις τῶν διαδοχῶν, ὁ δὲ δεύτερος ἢ τάξις τῶν συνυπάρξεων, καὶ χωρὶς ποσῶς νὰ καταλάβῃ ὅτι ἀμφότεραι αἱ τάξεις αὗται προϋποθέτουσιν ἤδη τὴν ἰδέαν τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τύπου, καταπολεμεῖ μέχρις ἐσχάτων τοὺς ἀναγνωρίζοντας εἰς τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα τοῦ ὄντος πραγματικὴν ἵαρχεῖν. Ἄλλὰ περὶ τούτου παραπέμπομεν τοὺς ἀναγνώστας εἰς τὴν ἰσχυρὰν καὶ ἐμβριθῆ ἀνασκευὴν τοῦ Κλαρκίου.

Καίτοι ἀπορρίπτων τὴν περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ ὄντολογικὴν ἀπόδειξιν τοῦ Καρτεσίου, δὲν εἶναι ὅμως ἀρκετὰ σαφές, ὅταν ἐκθέτῃ τοὺς ἰδίους λόγους πρὸς ὑποστήριξιν αὐτῆς τῆς γνώμης τοῦ Καρτεσίου, ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐμφυτος.

Καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀποχρῶντος λόγου, θφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ Λεϊβνίτιος δὲν διέκρινεν ἀρκετὰ τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς τελειότητος, εἰς τὰς ὁποίας φαίνεται ὅτι ἡ τοῦ ἀποχρῶντος λόγου ἀνάγεται, καὶ αἱ ὁποῖαι διαστέλλονται καὶ εἶναι μέχρι τινὸς ἀνεξάρτητοι ἀλλήλων, καθότι ἡ μὲν ἀποκαλύπτει τὸ ποιητικὸν αἷτιον τοῦ ὄντος, ἡ δὲ τὸ τέλος πρὸς ὃ τείνει τὸ ὄν διὰ τῆς πρώτης λ. χ. ἀποδεικνύομεν ὅτι ὑπάρχει τι αἷτιον τοῦ κόσμου, διὰ τῆς δευτέρας δι' ἡσχυρίζομεθα ὅτι τὸ αἷτιον τοῦτο ἠθέλησε νὰ δημιουργήσῃ τὸν κόσμον πρὸς τι τέλος. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ Λεϊβνίτιου.

Ὁ δὲ Μαλεβράχης, ὁπαδὸς καὶ πιστὸς μαθητὴς τοῦ Καρτεσίου, διότι καὶ τὴν μέθοδον καὶ τὰς κυριωτέρας αὐτοῦ θεωρίας παρεδέχθη, μᾶλλον ἢ ἀνάλυσιν τῆς διανοίας, προσέθετο, ὡς αὐτὸς

1) Ὅρα Νουν. Εἰσ. Βιβλ. Α'. κεφ. α'. §: 3, Βιβλ. Β'. κεφ. ε'. Βιβλ. Δ'. κεφ. ζ'. καὶ θ'. Μοναδολ. §. 29. κτλ.

λέγει, (1) κυρίως νὰ φανερώσῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν ἀμάθειαν καὶ τὴν ἀδυναμίαν τῶν, καὶ ὅτι ὅλοι εἶναι ὑποκείμενοι εἰς τὴν ἀμαρτίαν καὶ τὴν πλάνην. Πρὸς ταῦτο ἐκασχολήθη εἰς τὸ νὰ ζητήσῃ καὶ ἀποδείξῃ τὰ αἷτια τῆς πλάνης πρὸ τοῦ νὰ ἐνδείξῃ τὴν ὀρθὴν μέθοδον πρὸς ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας. Καὶ τὴν μὲν διάνοιαν ἐθεώρησεν ὡς πιθανὴν τινὰ δεκτικότητα, τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ ἄνθρωπος ἵνα λαμβάνῃ πᾶν εἶδος προπολαγίων καὶ ἰδεῶν τὴν δὲ θέλησιν ὡς φυσικὴν τινὰ κίνησιν φέρουσαν ἡμᾶς πρὸς τὸ ἀορίστως καὶ ἐν γένει ἀγαθόν, ἀπὸ τοῦ ὁποῦν ὅμως δύναται τὸ πνεῦμα ν' ἀπομακρυνθῇ διὰ τῆς ἐλευθερίας, δίδον εἰς τὰς φυσικὰς ἡμῶν κλίσεις προσηλωρισμένον καὶ μερικὴν ἀντικείμενον. Ἐντεῦθεν οἱ δύο κανόνες πρὸς ἀποφυγὴν τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀμαρτίας. Ὁ μὲν πρῶτος, ἀναφερόμενος εἰς τὴν διάνοιαν, ὅτι δηλ. δὲν πρέπει νὰ πιττεύσωμεν εἰμὴ εἰς τὴν πλήρη ἐνέργειαν, εἰς ἐκείνην τὴν ἐνέργειαν, εἰς τὴν ὁποίαν ν' ἀντισταθῶμεν δὲν δυνάμεθα χωρὶς νὰ συναίσθανθῶμεν ἐσωτερικὴν τινὰ λύπην καὶ δυσαρέσκειαν καὶ τοὺς μυστικούς ἐλέγχους τοῦ λόγου. Ὁ δὲ δεύτερος, ἀναφερόμενος εἰς τὴν θέλησιν, ὅτι δηλ. πρέπει νὰ μὴ ἀγαπῶμεν οὐδὲν ἀγαθόν, ἐὰν δυνάμεθα νὰ τὸ κἀμῶμεν χωρὶς ἔλεγχον τοῦ συνειδήτου. Καὶ τὸ μόνον ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ ἀγαπῶμεν ἄνευ τύψεως τοῦ συνειδήτου, εἶναι ὁ Θεός· καὶ ἡ πλήρης ἐνέργεια, τὴν ὁποίαν ζητοῦμεν, δὲν εὐρίσκεται οὔτε εἰς τὴν αἴσθησιν, οὔτε εἰς τὴν φαντασίαν, οὔτε εἰς τὰς κλίσεις καὶ εἰς τὰ πάθη τῆς καρδίας, οὔτε εἰς τὸν νοῦν, ἀλλ' εἰς τὴν ἐν Θεῷ δρασιν, ἐν ᾧ πᾶσα ἀλήθεια κεῖται καὶ πᾶσα ἀγαθότης.

Ἡ ψυχὴ ἀντιλαμβάνεται τῶν πραγμάτων ἢ διὰ τοῦ καθαροῦ νοῦς, ἢ διὰ τῆς φαντασίας, ἢ διὰ τῶν αἰσθήσεων. Καὶ διὰ μὲν τοῦ καθαροῦ νοῦς ἀντιλαμβάνεται τῶν πνευματικῶν, τῶν κοινῶν ἐνοιαίων, τῆς ἰδέας τῆς τελειότητος καὶ ἀπειροτελείου τινὸς ὄντος, καὶ πάντων ἐν γένει τῶν νοημάτων, ὅταν γνωρίζῃ αὐτὰ διὰ τῆς ἐφ' ἑαυτῆς σκέψεως. Διὰ δὲ τῆς φαντασίας ἀντιλαμβάνεται τῶν ὕλικῶν ὄντων, ὅταν ἦναι ἀπόντα, παριστάνουσα αὐτὰ ὡς παρόντα διὰ μέσου εἰκόνων σχηματιζομένων ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ εἴτε ἴδη τοιαῦτα ὄντα, εἴτε μὴ. Τελευταῖον διὰ τῶν αἰσθήσεων ἡ ψυχὴ ἀντιλαμβάνεται τῶν αἰσθητῶν καὶ παχυλῶν ἀντικειμένων διὰ τῶν ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὀργάνων καὶ τοῦ ἐγκεφάλου ἐντυπώσεων τῶν.

Δύνανται λοιπὸν νὰ θεωρηθῶσιν αἱ τρεῖς αὗται δυνάμεις ὡς τρία κεφάλαια, εἰς τὰ ὁποῖα ὑπάγονται ὅλαι αἱ πλάναι τῶν ἀν-

1) Recherche de la vérité, Βιβλ. Θ'. ἐν τέλει.

θρώπων, καὶ ὅλα τὰ αἷτια αὐτῶν. Πρέπει δὲ νὰ προστεθῶσι καὶ αἱ κλίσεις καὶ τὰ πάθη, ἅτινα, ἐνεργοῦντα σφοδρῶς ἐπὶ τοῦ πνεύματος, ταραττοῦσιν ἡμᾶς ἀδιακόπως καὶ μὲ ἀπατηλὴν λάμπην ἐκθαμβοῦσι καὶ ἐπισκοτιζοῦσι τὴν διάνοιαν. Ὀφείλομεν λοιπὸν νὰ ἐξετάσωμεν τὰ πέντε ταῦτα αἷτια, ἵνα ἐλευθερώσωμεν τὸ πνεῦμα ἀπὸ τὰς πλάνης εἰς τὰς ὁποίας ὑπόκειται, καὶ δώσωμεν γενικὴν πρὸς ζήτησιν τῆς ἀληθείας μέθοδον.

Τούτων τεθέντων, ἐπιχειρεῖ νὰ ζητήσῃ καὶ ν' ἀποδείξῃ λεπτομερῶς τὰς πλάνης ὅλων τῶν αἰσθήσεών μας καὶ ὡς πρὸς τὰ ἴδια αὐτῶν ἀντικείμενα καὶ ὡς πρὸς τὴν ὁποίαν ἔχουσιν ἐπιρροὴν ἐφ' ὧσιν δὲν ἀντιλαμβάνομεθα εἰμὴ διὰ τοῦ νοῦ, καὶ συμπεραίνει, ὅτι αἱ αἰσθήσεις δὲν μᾶς ἐδόθησαν εἰμὴ ἵνα διδάξωσιν ἡμᾶς περὶ τῶν σχέσεων, ὅσας τὰ περιστοιχοῦντα σώματα ἔχουσι πρὸς τὸ ἰδικόν μας εἰς διατήρησιν αὐτοῦ, ἀλλ' ὅτι εἶναι παντελῶς ἀχρηστοὶ πρὸς γνῶσιν τῆς ἀληθοῦς φύσεως τῶν ὄντων. Ὡσαύτως ὡς πρὸς τὴν φαντασίαν, ἐπειδὴ αὕτη ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ σῶμα, καὶ ἐπομένως ὑπομένει τὴν ἐπιρροὴν τῶν ἀπείρων ἀλλοιώσεων εἰς τὰς ὁποίας τοῦτο ὑπόκειται, δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ ἀπιστος εἰκὼν τῶν πραγμάτων. Ὅθεν τὸ γενικὸν συμπέρασμα, (1) ὅτι ὅσα νοήματα ἔχει ἡ ψυχὴ διὰ τοῦ σώματος, ἢ κατ' ἐξάρτησιν ἐκ τοῦ σώματος, εἶναι πάντα διὰ τὸ σῶμα, ὅτι εἶναι ὅλα ψευδῆ καὶ σκοτεινά, ὅτι δὲν χρησιμεύουσιν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ μᾶς ἐνώσωσι μὲ τὰ αἰσθητὰ ἀγαθὰ καὶ μὲ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ μᾶς τὰ προμηθεύσῃ, καὶ διὰ τῆς ἐνώσεως ταύτης ἐμπλεκόμεθα εἰς ἀπείρους πλάνης καὶ μεγίστας ἀθλιότητας, καὶ ὅτι ἐπομένως πρέπει νὰ ἀπορρίψωμεν ὅλας τὰς συκεχυμένας ιδέας, ὅσας ἔχομεν ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης, παραδεχόμενοι μόνον τὰς σαφεῖς καὶ ἐναργεῖς, ὅσας λαμβάνει τὸ πνεῦμα διὰ τῆς ἐνώσεως τὴν ὁποίαν ἔχει ἀναγκαιῶς πρὸς τὸν λόγον καὶ πρὸς τὴν αἰώνιον ἀλήθειαν καὶ σοφίαν.

Καὶ τῶντι μόνῃ ἡ νόησις εἶναι οὐσιώδης εἰς τὸ πνεῦμα, καθότι ἡ αἰσθησις καὶ ἡ φαντασία δὲν εἶναι εἰμὴ τροπολογίαι αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὸ πνεῦμα φύσει ὑπόκειται καὶ αὐτὸ εἰς τὴν πλάνην· δὲν δύναται οὔτε νὰ ἀντιληφθῇ τοῦ ἀπείρου, διότι εἶναι πεπερασμένον, οὔτε νὰ ἀπελευθερωθῇ ὀλοτελῶς ἀπὸ τὴν αἰσθησιν, οὔτε νὰ ἐνδιατρίψῃ ἐπὶ πολὺ εἰς ξένα ἀντικείμενα, οὔτε νὰ συλλάβῃ ὅλας τὰς σχέσεις τῶν πραγμάτων. Ἄμεσον αὐτοῦ ἀντικείμενον εἶναι ἄχι τὰ πράγματα καθ' ἑαυτὰ, ἀλλ' αἱ ἰδέαι τῶν πραγμάτων. Αὗται δὲ ἡ

1) Ὁρ. Βιβλ. Β'. Κεφ. Ζ'. § 2. αὐτόθ.

προσγίνονται ἐκ τῶν ἰδίων ἀντικειμένων, ἢ παρῶνται ὑπὸ τινος δυνάμεως τῆς ψυχῆς, ἢ ὁ Θεὸς ἐν τῷ δημιουργεῖν τὴν ψυχὴν συμπαρήγαγε καὶ αὐτὰς, ἢ ὁ Θεὸς τὰς μορφώνει ἐν ἡμῖν ὡσαύτως νοῶμεν ἀντικείμενόν τι, ἢ ἡ ψυχὴ ἔχει ἐν αὐτῇ ὅλας τὰς τελειότητας ὡσαύτως βλέπει εἰς τὰ σώματα, ἢ, τέλος πάντων, συνεννοῦνται μετὰ τινος ὄντος κατ' ἐξοχὴν τελείου τὸ ὁποῖον περικλαίει ὅλας ἐν γένει τὰς νοητὰς τελειότητας, τούτεστιν, ὅλας τὰς ιδέας τῶν πλασμάτων.

Τούτου τεθέντος, ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι μόνη ἀληθὴς εἶναι ἡ τελευταία ὑπόθεσις, καὶ ὅτι ἐν Θεῷ ὁρῶμεν τὰ πάντα (1)· διότι ἐν αὐτῷ εἶναι αἱ ιδέαι πάντων τῶν ὄντων, διότι τόσον στενωῶς διὰ τῆς παρούσης αὐτοῦ συνεννοῦται μὲ τὰς ψυχὰς μας, ὥστε δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἐν αὐτῷ χωροῦσι τὰ πνεύματα καθὼς ἐν τῷ τῶπω τὰ σώματα· διότι ποιῶν τὰ πάντα διὰ τῶν ἀπλουστέρων μέσων, ἀδύνατον εἶναι νὰ ἠθέλησεν ὥστε τὰ πράγματα νὰ ὁρῶνται διὰ τῶν ἀπειράριθμωσ ἀπείρων ιδεῶν, ὡσαύτως ἔχουσι τὰ δημιουργηθέντα πνεύματα· διότι μόνος ὁ Θεὸς ὢν ἐνεργὸς ἀποτελεσματικὸς (efficace) καὶ μόνος τοῦ πνεύματος ἡμῶν ἀνώτερος, μόνος δύναται νὰ ἐνεργήσῃ ἐπ' αὐτοῦ, διότι δὲν ἠδυνάμεθα νὰ προσηλωσώμεν τὴν νόησίν μας εἰς ἐν μόνον ἀντικείμενον, ἐὰν πάντα δὲν μᾶς ἦσαν τρίπον τινὰ παρόντα· διότι ἡ ιδέα τοῦ ἀπείρου εἶναι ἐμφυτος καὶ προγενεστέρα τῆς τοῦ πεπειρασμένου, διότι τελευταῖον ὁ Θεὸς δὲν δύναται νὰ ἔχη ἄλλον κύριον σκοπὸν εἰς τὰ ἔργα τοῦ εἰμῆ ἑαυτοῦ· ὅθεν εἶναι ἀναγκαῖον ἔχει μόνον ἡ ἀγάπη μας νὰ τείνῃ πρὸς αὐτόν, ἀλλὰ προσέτι καὶ ἡ παρ' αὐτοῦ γνῶσις καὶ τὸ φῶς μόνον τὰ ἐν αὐτῷ νὰ μᾶς ἀνακαλύπτωσι.

Τοιαύτη εἶναι ἡ περὶ τῆς ἐν Θεῷ δράσεως περίφημος τοῦ Μαλεβράχγου θεωρία, δίδυμος, οὕτως εἰπεῖν, μὲ τὴν ἄλλην τῶν ἀφορητικῶν αἰτίων τὴν εἰς αὐτὴν ἀντιστοιχοῦσαν· διότι καθὼς ὁ Θεὸς φωτίζει τὸν ἄνθρωπον, οὕτως ὁ Θεὸς δίδει τὴν κίνησιν καὶ τὴν ζωὴν εἰς ὅλην τὴν κτίσιν, καὶ τὰ ὑφ' ἡμῶν νομιζόμενα ἀληθῆ αἰτία τῶν φυσικῶν φαινομένων δὲν εἶναι εἰμῆ ἀφορμαὶ δι' ὧν ἡ θεία δύναμις ἐνεργεῖται. Ἀπὸ τὰς δύο ταύτας θεωρίας, συμφωνούσας κατὰ πλείστον μὲ τὰ δόγματα τῶν Ἀλεξανδρινῶν καὶ μὲ τὴν διδασκαλίαν Πατέρων τινῶν τῆς Ἐκκλησίας, πηγάζει ὅλη ἡ μεταφυσικὴ, ὅλη ἡ ἠθικὴ καὶ ὅλον τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Μαλεβράχγου. Ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἡ ἐν Θεῷ δρασις, ἡ ἀρετὴ εἶναι ἡ τάσις πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ἡ τελειότης τοῦ πνεύματος ὑφίσταται ἐν τῇ μετ' αὐτοῦ ἐνώσει

1) Ὁρ. Βιβλ. Β'. Κεφ. 5'.

διὰ τῆς γνώσεως τῆς ἀληθείας καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τῆς ἀρετῆς. Ἐκαστος δὲ καθορᾷ ὅτι εἰς τὸν ὀρμώμενον ἐκ τῆς θεωρίας ταύτης ἐν μόνον βῆμα εἰσέτι ὑπολείπεται, ἵνα φθάσῃ εἰς τὴν ἔνωσιν τῶν μυστικῶν καὶ εἰς τὴν συνταύτισιν τῶν πανθειστώ, τοῦτέστιν, εἰς τὰς τελευταίας συνεπείας τῆς Καρτεσιανῆς φιλοσοφίας, ἥτις, καθὼς ἡ ἐκ τοῦ Καντίου ἐν Γερμανίᾳ, γεννηθεῖσα ἐφαίνετο προωρισμένη ν' ἀρχίσῃ ἀπὸ τινος ἰδανισμοῦ μᾶλλον ἢ ἤττον ὑποκειμενικοῦ ἵνα φθάσῃ ἐπὶ τέλους εἰς πανθεισμόν μᾶλλον ἢ ἤττον ἰδανικόν καὶ ἀπόλυτον.

Περὶ δὲ τῆς θεωρίας ταύτης τοῦ Μαλεβράγχου εὐκολον εἶναι νὰ παρατηρήσῃ τις ὅτι, ἐὰν ὑπὸ τινος ὄψιν θεωρῆ ὅλας τὰς ἰδέας ὡς ἐμφύτους, καθὼς μὴ πηγάζουσας ἀπὸ τὴν αἰσθήσιν, ὑπ' ἄλλην ὅμως τὰς θεωρεῖ ὡς ἐπικτητέους, καθὼς μὴ ὑπαρχούσας πραγματικῶς εἰμῆ εἰς τὸν Θεόν, κάτοπτρον αἰώνιον, εἰς τὸ ὅποιον καθορᾷ αὐτάς τοῦ ἀνθρώπου τὸ πνεῦμα. Τοῦτου τεθέντος, λογιζόμενοι τὸν κύριον σκοπόν, τὸν ὅποιον εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀπαιτήσωμεν παρ' αὐτοῦ λεπτομερῆ ψυχολογικὴν ἀνάλυσιν, οὔτε ἐπομένως ἀκριβῆ ἔρευναν τῶν ἐμφύτων ἰδεῶν καὶ τῶν ἀπολύτων ἀρχῶν. Ἀκολουθῶν τὸν Καρτέσιον, δέχεται ὡς ἐμφυτον τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου, καὶ δι' αὐτῆς καὶ ἐν αὐτῇ πάσας τὰς ἄλλας. Ἡ ταυτότης καὶ καθολικότης τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου τὸν ἔφερεν εἰς τὸ νὰ συνταύτισῃ σχεδὸν τοῦτον μὲ τὸν θεῖον, νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ τὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντίληψιν καὶ τὴν σκέψιν ὡς πηγὰς ἀληθοῦς γνώσεως, καὶ νὰ περιορίσῃ τὴν ἀνθρωπίνην ἐλευθερίαν εἰς μόνην τὴν δύναμιν τοῦ νὰ πλανᾶται καὶ νὰ ἀμαρτάνῃ. Πᾶσαι δὲ αἱ συνέπειαι αὗται φρίνονται σφραλαί, διότι ἀφ' ἐνὸς μὲν, ὁ ἀνθρώπινος λόγος καὶ τοι ἀπόρροια τοῦ θείου, δύναται νὰ γνωρίσῃ τὴν ἀλήθειαν χωρὶς νὰ συνταύτισθῃ μὲ τὸν Θεόν ἀφ' ἑτέρου δέ, ἡ ἀλήθεια δὲν ὑφίσταται μόνον εἰς τὸν καθαρὸν νοῦν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν αἰσθήσιν καὶ εἰς τὴν σκέψιν, διότι ἄλλως αἱ δύο αὗται δυνάμεις ἤθελον ἀντενεργεῖ εἰς τὸ τέλος, εἰς τὸ ὅποιον, κατ' αὐτὸν τὸ Μαλεβράγχην, παρὰ θεοῦ προωρίσθησαν, τὴν διατήρησιν δηλ. καὶ τὴν τελειοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐὰν δὲ προσθέσωμεν τὸ σφραλρὸν τῆς τῶν ἰδεῶν θεωρίας (ἐξ ἧς ἔλαβε τὸ ἐνδόσιμον εἰς τὴν ἐν Θεῷ ἔρασιν), τὸ ὅποιον ἐκτεταμένως καὶ ἀκαταμαχῆτως ἀπεδείχθη ὑπὸ τοῦ Ρεῖδου καὶ τῶν ἄλλων τῆς Σκωτικῆς Σχολῆς, θέλομεν ἰδεῖ διὰ μίδης ποῖα τὰ ἐλλείμματα καὶ τὰ προτερήματα τοῦ συστήματός του καὶ ποῖα τὰ σημεῖα καθ' ἃ τοῦτο συνάπτεται μὲ τὸ ὑφ' ἡμῶν προσθευόμενον. Καὶ δὲν λαμβάνει βέβαια τοὺς προσεκτικοὺς ἀναγνώστας ὅτι ἐν τῶν κυριωτέρων εἶναι μάλιστα τὰ νὰ ἐδέχθη τὴν διηγετῆ ἐν τῷ νῶ παρουσίαν τῆς ἰδέας τοῦ κατ' ἐξοχὴν ὄντος, τοῦ Θεοῦ, δόγμα πλησιάζον ἐν μέρει εἰς τὸ ἡμέτερον περὶ τῆς ἐν

ἡμῶν προϋπάρξεως τῆς ἐμφυτοῦ τοῦ ὄντος ἰδέας καὶ περὶ τοῦ ἐκ ταύτης ἐπὶ πασῶν τῶν ἄλλων διαγεομένου φωτός (1).

Ἄς μεταβῶμεν τώρα εἰς τὴν Καντιανὴν φιλοσοφίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Σύστημα τοῦ Καντίου.

Ἐν ᾧ τὸ ὀρμητικόν τοῦ Καρτεσιῦ ἦτο ἡ ἀμφιβολία, τὸ τοῦ Καντίου ὑπῆρξεν ἡ κριτικὴ. Δὲν ἠθελήσεν οὗτος, ὡς αὐτὸς λέγει, νὰ προσθέσῃ νέον μεταφυσικὸν σύστημα εἰς τὰ τόσα ἀντιφατικὰ συστήματα τὰ ἀναφνεύτα μέχρι τῶν ἡμερῶν του, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας νὰ κάμῃ κριτικὴν ἐξέτασιν αὐτῶν τῶν νοητικῶν δυνάμεων, αἵτινες τὰ παρήγαγον, ἵνα ἀποφασίσῃ εἰάν τι μεταφυσικὸν σύστημα ἦναι δυνατὸν. Πρὸς τοῦτο ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ ἀποχωρίσῃ πᾶν τὸ ἔξωθεν ἐρχόμενον ἀπὸ τοῦ προϋπάρχοντος ἐν ἡμῶν ἐκ τῶν προτέρων, δηλ. τὸ ἀντικειμενικὸν ἀπὸ τοῦ ὑποκειμενικοῦ στοιχείου τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Καὶ εἶναι ἤδη γνωστὸν, ὅτι, τῆς ἀποχωρήσεως ταύτης τελεσθείσης τόσον ὀλίγον ἔμεινεν ἐκ τοῦ πρώτου, ὥστε ὅλην σχεδὸν τὴν ἡμετέραν ἐπιστήμην ἀνήγαγεν ὁ Κάντιος εἰς τινὰ ὑποκειμενικὸν ἰδανισμόν ἀναγκασίως σχεπτικόν.

Καὶ ἐπειδὴ αἱ νοητικαὶ δυνάμεις εἶναι τρεῖς, αἰσθησις, νοῦς καὶ λόγος, ἐπόμενον ἦτο νὰ ζητήσῃ εἰς ἐκάστην αὐτῶν τὸ ὑποκειμενικὸν καὶ ἐκ τῶν προτέρων στοιχείον, καθαρίζων αὐτὸ ἀπὸ τὰς ἔξωτερικὰς παραστάσεις. Κατὰ δὲ τὴν ζήτησιν ταύτην, ἔδειξε τόσην ὀξύνοϊαν εἰς τὸ παρατηρεῖν καὶ τόσην ἀναλυτικὴν δύναμιν, ὥστε οὐδεὶς θέλει ἀποποιηθῆ νὰ τὸν ἀναγνωρίσῃ ὡς τὸν μέγιστον τῶν καθ' ἡμᾶς ψυχολόγων καὶ ἓνα τῶν περιουστάτων τῆς φιλοσοφίας θεραπόντων.

Αἱ ἐμφυτοὶ ἰδέαι, κατὰ τὴν δύναμιν εἰς τὴν ὁποίαν τὰς εὐρίσκει, λαμβάνουσι παρ' αὐτοῦ διάφορα ὀνόματα καθότι, αἱ μὲν τῆς

1) Ὁρ. Βιβλ. Γ'. Κεφ. Η. αὐτόθι.

αίσθητικότητας, καλούνται τύποι, αὐτὸ δὲ τοῦ νοῦς καὶ τοῦ λόγου κατηγορίαι καὶ ἰδέαι.

Ἰνα δὲ διακρίνωμεν τὰ ἐκ τῶν προτέρων στοιχεῖον ἀπὸ τὸ ἐκ τῶν ὑστέρων, ἔχομεν χρειαζὴν κριτηρίου τινός, ὡς αὐτὸς λέγει. Καὶ ποῖον εἶναι τὸ κριτήριον τοῦτο, πᾶν ὅ,τι μᾶς χορηγεῖ ἢ πεῖρα εἶναι ἐνδεχόμενον καὶ μερικόν. Ἄρα τὸ κατ' ἀνάγκην καὶ τὸ καθολικόν εἶναι οἱ δύο χαρακτηριστῆρες τῶν ἐκ τῶν προτέρων.

Τούτου τεθέντος, εὐρίσκει ἐν τῇ αἰσθητικότητι δύο καθαρούς καὶ ἐκ τῶν προτέρων τύπους τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον.

Δὲν εἶναι οὗτοι ἐμπειρικαὶ ἐννοιαί, διότι πᾶσα πεῖρα τοὺς ὑποθέτει· δὲν εἶναι ἐνδεχόμενοι, διότι ἀναγκαίως ἐμφαίνονται· δὲν εἶναι γενικαὶ ἰδέαι, ἐξαγόμενοι ἐκ τινος πλήθους μερικῶν ἀντικειμένων, διότι μάλιστα ἕκαστον μερικὸν ἀντικείμενον τοὺς προϋποθέτει καὶ διότι, ἀπειραὶ ὄντες, δὲν δύνανται νὰ προέλθωσιν ἐκ τοῦ πεπερασμένου. Ἰσαύτη εἶναι οὐσιωδῶς ἢ τοῦ Καντίου θεωρίᾳ ὡς πρὸς τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον.

Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐκτὸς τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθητικότητος, ὁ Κάντιος ἀναγνωρίζει καὶ τινὰ ἐσωτερικὴν αἴσθησιν, ἥτις ὅμως ἄλλον ὑποκειμενικὸν τύπον δὲν ἔχει παρὰ τὸν χρόνον.

Ἄλλ' ἐὰν ἡ αἰσθητικότης ἔχη τοὺς εἰρημένους δύο τύπους ἔχει καὶ ὁ νοῦς τὰς κατηγορίας του.

Ἡ αἴσθησις παρέχει τὰ στοιχεῖα τῆς γνώσεως, ἀλλ' αὕτη δὲν τελεῖται εἰμὴ διὰ τοῦ νοῦς, ὅστις νοεῖ τὰ ἀντικείμενα συνενόγων τὰς αἰσθήσεις ὑπὸ τινὰ ἐνότητα καὶ σχηματίζων ἐξ αὐτῶν ἐννοίας. Ἡ ἐνωσις αὕτη γίνεται διὰ τῶν κρίσεων καὶ ὁ νοῦς κρίνει κατ' ἰδίους τύπους. Οἱ δὲ τύποι τῆς κρίσεως εἶναι τέσσαρες· τὸ ποσόν, τὸ ποιόν, ἡ ἀναφορὰ καὶ ὁ τρόπος. (1).

Καὶ τὸ μὲν ποσόν προσδιορίζει τὴν ἔκτασιν τοῦ ὑποκειμένου τῆς κρίσεως, τὸ ὅποιον δύναται νὰ ἦναι ἓν, ἢ πολλὰ, ἢ πάντα, καὶ ἐπομένως ἔχομεν τρία εἶδη κρίσεων, τὰς ἐνικὰς, τὰς μερικὰς καὶ τὰς γενικὰς.

Τὸ δὲ ποιόν ἀναφέρεται εἰς τὸ ποσόν, ἢ κατηγορούμενον, τὸ ὅποιον καταβάσκειται ἢ ἀποβάσκειται ἢ περιορίζεται, καὶ ἐντεῦθεν ἔχομεν κρίσεις καταφατικὰς, ἀποφατικὰς, καὶ περιοριστικὰς.

Ἡ δὲ ἀναφορὰ προσδιορίζει τὴν σχέσιν μεταξύ τοῦ κατηγο-

1) Τοῦ μέρους τούτου τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίης ὁρ. σύντομον μὲν ἀλλ' ἀκριβῆ καὶ κομφοτάτην ἀνάλυσιν ἐν τῇ περὶ ἐμφύτων ἰδεῶν λόγῳ τοῦ καθηγητοῦ Κυρ. Φιλίππου Ἰωάννου ἐν τῇ Β'. Φυλλάδιῳ τοῦ Φιλολογικοῦ Συνεδήμου.

ρουμένου καὶ τοῦ υποκειμένου εἰς τὸ ὅποιον ἀποδίδεται. Καὶ ἡ σχέσις αὕτη εἶναι τριῶν εἰδῶν εἶναι μὲν κατηγορηματικὴ ὅταν μεταξὺ υποκειμένου καὶ κατηγορουμένου ὑπάρχῃ σχέσις συμφύσεως ἢ ἀπάρξεως δηλ. ποιότητος πρὸς ὑπόστασιν τινὰ π. γ. ὁ Θεὸς εἶναι δίκαιος εἶναι δὲ ὑποθετικὴ ὅταν ἡ σχέσις ᾗναι ἐξαρτήσεως, δηλ. ἀρχῆς καὶ συνεπαίξας ἀμφοτέρων ἀβεβαίων π. γ. εἰάν ὁ Θεὸς ᾗναι δίκαιος, ὁ ἀσεβὴς θέλει τιμωρηθῆ (διὰ τῆς κρίσεως ταύτης δὲν ἀποφασίζομεν τίποτε, καὶ ἔχομεν ἀντὶ μιᾶς δύο κρίσεις ἀμφοτέρας ἀβεβαίους)· εἶναι τελευταῖον διαζευκτικὴ, ὅταν διὰ μέσου δύο ἢ πλειόνων κρίσεων ἐκφράζομεν ὅλας τὰς δυνατὰς περιπτώσεις. π. γ. ὁ κόσμος ὑπάρχει ἢ κατὰ συμβεβηκός, ἢ κατ' ἐσωτερικὴν ἀνάγκην, ἢ κατ' ἐξωτερικὴν αἰτίαν.

Ὁ τρόπος, τέλος πάντων, προσδιορίζει τὴν σχέσιν μεταξὺ τῆς κρίσεως καὶ τοῦ κρίνοντος, τοῦτέστι, τὴν ἀξίαν τὴν ὁποίαν οὗτος ἀποδίδει εἰς τὸν σύνδεσμον τὸν συνενοῦντα τοὺς δύο ὅρους τῆς κρίσεως. Καὶ κατὰ τοῦτο αἱ κρίσεις εἶναι προβληματικαί, ἢ ἀποφαντικαί, ἢ ἀποδεικτικαί. Εἰς τὰς πρώτας ἢ κατάφασις καὶ ἢ ἀπόφασις εἶναι ἐξ ἴσου δυνατά, εἰς τὰς δευτέρας ἢ μία ἢ ἡ ἄλλη θεωρεῖται ὡς ἀληθής, καὶ εἰς τὰς τρίτας ἢ μία ἢ ἡ ἄλλη θεωρεῖται ὡς ἀναγκαία π. γ. προβληματικαί εἶναι αἱ ὑποθετικαί καὶ διαζευκτικαί τῆς τρίτης κατηγορίας· ἀποφαντικὴ ἤθελεν εἶναι ἡ ἐξῆς· ὁ ἄνθρωπος εἶναι προικισμένος μὲ λόγον καὶ ἀποδεικτικὴ πᾶς κύκλος ἔχει κέντρον.

Τῶν τύπων τούτων τῆς κρίσεως τεθέντων, εὐκολον εἶναι νὰ καταλάβωμεν διατὶ εἶναι τέσσαρες καὶ ἔχει περισσότεροι. Τῶντι πᾶσα κρίσις περιέχει υποκείμενον καὶ κατηγορούμενον, καὶ ἐκφράζει σχέσιν τινὰ μεταξὺ τῶν δύο τούτων ὄρων ὑπάρχει πρὸς τοῦτοις καὶ ἑτέρα σχέσις ἢ μεταξὺ τῆς κρίσεως καὶ τοῦ κρίνοντος. Ὁ πρῶτος τύπος λοιπὸν ἀναφέρεται εἰς τὸ υποκείμενον, ὁ δεύτερος εἰς τὸ κατηγορούμενον, ὁ τρίτος εἰς τὴν πρὸς ἄλληλα, καὶ ὁ τέταρτος εἰς τὴν μεταξὺ τῆς κρίσεως καὶ τοῦ κρίνοντος σχέσιν.

Τοιοῦτοι εἶναι, κατὰ τὸν Κάντιον, οἱ τέσσαρες τύποι τῆς κρίσεως, ἀνευ τῶν ὁποίων δὲν δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν οὐδεμίαν κρίσιν καθότι εἰ μὲν ἡ πεῖρα μᾶς παρέχει τὴν ὕλην τῶν κρίσεων, ὁ τύπος ὅμως αὐτῶν εἶναι ἐν ἡμῖν καθαρὸς καὶ ἐκ τῶν προτέρων.

Ἐξ αὐτῶν δὲ πηγαζοῦσιν αἱ ἐκ τῶν προτέρων ἔννοιαι καὶ αἱ κατηγορίαι τοῦ νοῦ· διότι εἰς τὰ τρία εἶδη τῶν κρίσεων, τὰ ἐξ ἐκάστου τῶν τύπων παραγόμενα, ἀντιστοιχοῦσι τρεῖς ἔννοιαι ἢ τρεῖς κατηγορίαι, αἵτινες εἶναι ὁ δεσμός, διὰ τοῦ ὁποίου συνενοῦμεν τὰ διάφορα στοιχεῖα τῆς γνώσεως. Καὶ οὕτω :

εἰς τὰς	ἐνικᾶς,	αἰτινες παράγονται ἀπὸ τὸν τύπον τοῦ ποιοῦ, ἀντιστοιχοῦσιν αἱ τρεῖς κατηγορίαι.	ἐνάθετος,
	μερικᾶς,		πλειότητος,
	γενικᾶς,		δλότητος.
εἰς τὰς	καταφατικᾶς,	αἰτινες παράγονται ἀπὸ τὸν τύπον τοῦ ποιοῦ, ἀντιστοιχοῦσιν αἱ τρεῖς κατηγορίαι.	πραγματικότητος,
	ἀποφατικᾶς,		ἀποφάνσεως,
	περιοριστικᾶς,		περιορισμοῦ.
εἰς τὰς	κατηγορητικᾶς,	αἰτινες παράγονται ἀπὸ τὸν τύπον τῆς ἀναφορᾶς, ἀντιστοιχοῦσιν αἱ τρεῖς κατηγορίαι.	οὐσίας καὶ συμβεβηκότος, αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος, ἀμοιβαιότητος, ἢ ἀλληλεπιδράσεως μεταξὺ αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος.
	ὑποθετικᾶς.		
	διαλεκτικᾶς,		
εἰς τὰς	προβληματικᾶς,	αἰτινες παράγονται ἀπὸ τὸν τύπον τοῦ τρόπου ἀντιστοιχοῦσιν αἱ τρεῖς κατηγορίαι.	δυνατοῦ καὶ ἀδυνατοῦ,
	ἀποφαντικᾶς,		ὑπάρξεως καὶ μὴ ὑπάρξεως,
	ἀποδεικτικᾶς,		ἀναγκαίου καὶ ἐνδεχομένου.

Ἐκ τοῦ πίνακος τούτου συνάγομεν ὅτι εἰς τοὺς τέσσαρας τύπους τῆς κρίσεως ἀντιστοιχοῦσι τέσσαρες σειραὶ κατηγοριῶν, καὶ ὅτι ἕκαστος τύπος ὑποδιαιρεῖται εἰς τρεῖς εἴδη κρίσεων, καθὼς ἕκαστη σειρά εἰς τρεῖς κατηγορίας· ὅθεν ἔχομεν δώδεκα εἴδη κρίσεων καὶ δώδεκα εἴδη κατηγοριῶν. Βλέπομεν προσέτι ὅτι ἡ τρίτη κρίσις ἐκάστου εἴδους καὶ ἡ τρίτη κατηγορία ἐκάστης σειράς εἶναι πάντοτε σύνθετος τῶν δύο πρώτων· π. χ. ἡ γενικὴ εἶναι σύνθεσις τῆς ἐνικῆς καὶ τῆς μερικῆς, καθὼς ἡ δλότης εἶναι σύνθεσις τῆς ἐνότητος καὶ τῆς πλειότητος κτλ.

Αἱ κατηγορίαι εἶναι οἱ νόμοι, καθ' οὓς ὁ νοῦς νοεῖ τὰ ὑπὸ τῆς πείρας παρεχόμενα ἀντικείμενα. Ἄλλ' ἐὰν οἱ νόμοι οὗτοι ἦναι καθαροὶ καὶ ἐκ τῶν προτέρων, πῶς ἐφαρμόζονται εἰς τὰ αἰσθητὰ στοιχεῖα ὅσα παρέχει ἡ πείρα;

Πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν:

- α'. τίνι τρόπῳ αἱ κατηγορίαι καὶ οἱ νόμοι ἐφαρμόζονται εἰς τὰ ἀντικείμενα.
- β'. ποῖαι τινὲς ἀρχαὶ πηγάζουσιν ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς ταύτης.

Ἴνα συνενώσωμεν τὰ ἀντικείμενα ὑπὸ τῆς διαφορῆς κατηγορίας, ἦτοι ἵνα ὑπολάβωμεν αὐτὰ (subsumere), ὡς λέγει ὁ Κάντιος, ἀπαιτεῖται μέσος ὄρος μετέχων ἀφ' ἑνός, τοῦ καθαρῶς στοιχείου, καὶ ἀφ' ἑτέρου, τοῦ αἰσθητοῦ.

Οὗτος ὁ μέσος ὄρος εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ χρόνου, ἣτις εἶναι ἐκ τῶν προτέρων ὡς αἱ κατηγορίαι, καθὼ τύπος τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθητικότητος, καὶ συγγενεῖς μὲ τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, καθὼ τύπος καὶ τῆς ἐξωτερικῆς. Ἡ ἰδέα τοῦ χρόνου εἶναι ὁ σύνδεσμος μεταξὺ τῶν κατηγοριῶν καὶ τῶν αἰσθητῶν φαινομένων. Ὁ χρόνος εἶναι τὸ σχῆμα τῶν ἐνοειδῶν, τούτέστι, ἡ αἰσθητοποίησης αὐτῶν, καὶ ἡ ἐργασία αὐτῆ καλεῖται σχηματισμός.

Ὅσαι εἶναι αἱ κατηγορίαι τόσα εἶναι καὶ τὰ σχήματα, καὶ ἐπομένως ἔχομεν τέσσαρα σχήματα.

α'. Σχῆμα ποσοῦ, τούτέστι, πρόσθεσις κατὰ διαδοχὴν τῶν ὁμογενῶν μερῶν τοῦ χρόνου, ἐξ οὗ ἡ ἰδέα τοῦ ἀριθμοῦ, ἐν, πολλὰ, πάντα.

β'. Σχῆμα πο οὐ, τούτέστι, τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι ἐν τῷ χρόνῳ, καὶ ἐπομένως, κατάφασις, ἀπόφασις, καὶ περιορισμός.

γ'. Σχῆμα ἀναφορᾶς, τούτέστι, τάξις ἐν τῷ χρόνῳ, καὶ ἐκ τούτου ἡ ἰδέα τῆς ὑποστάσεως, δηλ. διακονῆ καὶ διάρκεια τοῦ πραγματικοῦ ἐν τῷ χρόνῳ, ἡ ἰδέα τοῦ συμβεβηκότος, δηλ. μὴ δ' αἰτιῶν ἐν τῷ χρόνῳ, ἡ ἰδέα τοῦ αἰτίου, δηλ. τακτικὴ ἐν τῷ χρόνῳ διαδοχὴ τῶν διαφορῶν, καὶ ἡ ἰδέα τῆς ἀμοιβαιότητος, δηλ. σχέσις συνυπάρξεως τῶν ὑποστάσεων ἐν τῷ χρόνῳ.

δ'. Σχῆμα τρόπου, τούτέστι, τρόπος τοῦ εἶναι ἐν τῷ χρόνῳ ἐξ οὗ τὸ πραγματικόν, τὸ δυνατόν, καὶ τὸ ἀναγκαῖον.

Ἐφαρμόζοντες λοιπὸν διὰ τῆς ἐνοίας τοῦ χρόνου τὰς κατηγορίας τοῦ γοῦς εἰς τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, ἔχομεν τὴν ἰδέαν τοῦ ἀριθμοῦ, τὰς ἰδέας τῆς καταφάσεως, τῆς ἀποφάσεως, καὶ τοῦ περιορισμοῦ, τὰς ἰδέας τῆς ὑποστάσεως καὶ τοῦ συμβεβηκότος, τοῦ αἰτίου, τοῦ ἀποτελέσματος καὶ τῆς ἀμοιβαιότητος, καὶ τελευταῖον τὰς ἰδέας τοῦ πραγματικοῦ, τοῦ δυνατοῦ καὶ τοῦ ἀναγκαίου.

Ἄλλ' ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς ταύτης, ἐκτὸς τῶν εἰρημένων ἰδεῶν, πηγάζουσι καὶ ἀρχαί.

Ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν δύο πρώτων κατηγοριῶν, τοῦ ποσοῦ καὶ τοῦ ποιοῦ, πηγάζουσιν ὅλαι αἱ μαθηματικαὶ ἀρχαί· διότι τὸ μὲν ποσόν, ἐκὼν ἦναι· διακεκριμένον, εἶναι ὁ ἀριθμός, ἐκὼν ἦναι· συνεχές, εἶναι ἡ ἔκτασις· τὸ δὲ ποῖόν δὲν εἶναι εἰμὴ ὁ βαθμὸς τῆς ὑπάρξεως, τούτέστιν, ἡ ἐπίτασις. Ὅθεν ἀρ. θμὸς ἢ δ' ακεκριμένον ποσόν, ἔκτασις ἢ ποσόν, συνεχές καὶ ἐπίτασις ἢ βαθμὸς τῆς ὑπάρξεως, ταῦτα πάντα ἀποτελοῦσι τὸ ἀντικείμενον τῆς μαθηματικῆς. Καὶ ἐπειδὴ διὰ τῶν μα-

θηματικῶν συλλογιζόμεθα ἐπὶ ἀξιωματικῶν καὶ προληκθάνομεν τὴν πείραν, διὰ τοῦτο ὁ Κάντιος ἀποκαλεῖ τὰς ἀρχὰς τούτας ἀξιώματα τῆς ὁράσεως (τὰς τῆς πρώτης κατηγορίας) καὶ προλήψεις τῆς πείρας (τὰς τῆς δευτέρας).

Καὶ αἱ μὲν ἀρχαὶ τῆς πρώτης κατηγορίας, τούτέστι, τὰ ἀξιώματα τῆς ὁράσεως, ἀνάγονται εἰς τὴν ἐξῆς ἀρχὴν· πᾶσαι αἱ ὁράσεις εἶναι μεγέθη κατ' ἔκτασιν.

Αἱ δὲ ἀρχαὶ τῆς δευτέρας, τούτέστιν, αἱ προλήψεις τῆς πείρας, ἀνάγονται εἰς τὴν ἐξῆς τὸ πραγματικὸν πασῶν τῶν ἐμφανίσεων τὸ συνιστῶν τὰ ἀντικείμενα τῶν αἰσθήσεων ἔχει μέγεθος κατ' ἐπίτασιν δηλ. βαθμὸν τινα ὑπάρξεως.

Ἰδοὺ πῶς οἱ μαθηματικοὶ νόμοι, συνταυτιζόμενοι με αὐτοὺς τοὺς νόμους τῆς διανοίας, μετέχουσι τῆς τούτων βεβαιότητος.

Ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς τρίτης κατηγορίας, τούτέστι τῆς κατηγορίας τῆς ἀναγκῆς, πηγάζει μία ἀρχή, τούτέστιν· ὅτι ἡ πείρα δὲν εἶναι δυνατὴ εἰμὴ διὰ μέσου τῆς παραστάσεως ἀναγκαίας τινὸς συζεύξεως τῶν ἀντιλήψεων.

Καὶ ἐπειδὴ τὸ σχῆμα τῆς κατηγορίας ταύτης μᾶς δίδει τρεῖς τρόπους τοῦ χρόνου, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, τούτέστι, διάρκειαν, διαδοχὴν, καὶ ταυτοχρονίαν, διὰ τοῦτο ἡ ἀρχὴ αὕτη ὑποδικασιεῖται εἰς τρεῖς ἄλλας δευτερευούσας, τὰς ἐπομένους·

α'. "Ὅτι τὰ φαινόμενα εἶναι ἀπλαῖ ἐπιφάνειαι ἐφήμεροι, καὶ ὑπάρχουσιν ἐν τινι διαρκεῖ ὑποστάσει· εἶναι δὲ αὕτη ἡ ἀρχὴ τῆς διαμονῆς καὶ σταθερότητος τῆς ὑποστάσεως.

β'. "Ὅτι πᾶσαι αἱ ἀλλοιώσεις συμβαίνουσι κατὰ τὸν συζευκτικὸν νόμον τοῦ αἰτίου πρὸς τὸ ἀποτελεσμα, τούτέστιν, ὅτι πᾶν φαινόμενον ἔχει τι αἷτιον· καὶ αὕτη εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος.

γ'. "Ὅτι ὑπάρχει καθολικὴ μεταξὺ τῶν ὑποστάσεων ἀμοιβαιότης ἐνεργείας καὶ πάθους.

Τὰς ἀρχὰς ταύτας ὑνομάζει ὁ Κάντιος ἀναλογίας τῆς πείρας, καθότι δι' αὐτῶν ἀνακαλύπτομεν σχέσεις τινὰς, αἵτινες μᾶς χρησιμεύουσιν ὡς κανόνες πρὸς διεύθυνσιν τῆς πείρας.

Τελευταῖον ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς τετάρτης κατηγορίας, τούτέστι, τῆς κατηγορίας τοῦ τρόπου, πηγάζουσιν ἄλλαι τρεῖς ἀρχαί, καλούμεναι ὑπ' αὐτοῦ αἰτήματα τῆς ἐμπειρικῆς νοήσεως, αἵτινες τίποτε δὲν προσθέτουσιν εἰς τὴν ἰδέαν τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ μόνον ἐμφανίζουσι σύνδεσμον τινα μεταξὺ τῶν ἰδεῶν τούτων καὶ τῆς γνωστικῆς ἡμῶν δυνάμεως.

α'. Δυνατὸν εἶναι πᾶν ὅ,τι δὲν ἀντιμάχεται πρὸς τοὺς νόμους τοῦ νοός, δηλ. πρὸς τοὺς τυπικοὺς ὅρους τῆς πείρας.

β'. Τὸ συνεχόμενον με τοὺς ἰσχυροὺς ὄρους τῆς πείρας διὰ μέσου τῆς αἰσθήσεως, εἶναι **θετικὸν ἢ πραγματικόν**.

γ'. Ἐκεῖνο, οὐ τινος ἢ συνοχῆ με τὸ θετικόν προσδιορίζεται κατὰ τοὺς καθολικοὺς ὄρους τῆς πείρας, δηλ. ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὑπάρχει, καὶ κατὰ τοὺς νόμους τοῦ νοῦς δὲν δυνάμεθα ἄνευ ἀντιφάσεως νὰ υποθέσωμεν ὅτι δύναται νὰ μὴ ὑπάρχη, εἶναι **ἀναγκαῖον**.

Εἴπομεν ἄτι ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν δύο πρώτων κατηγοριῶν, τοῦ ποσοῦ καὶ τοῦ ποιοῦ, πηγάζουσιν αἱ μαθητικαὶ ἀρχαί. Ἐπειδὴ δὲ αἱ δύο ἄλλαι κατηγορίαι, τῆς ἀναφορᾶς καὶ τοῦ τρόπου, στρέφονται ὄχι περὶ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ περὶ τὴν ὑπαρξιν αὐτῶν, αἱ ἐκ τούτων ἀρχαί, πρὸς δικστολήν τῶν πρώτων, καλοῦνται δυναμικαί.

Ὅθεν ἐκ τῆς ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων, διὰ τῆς ιδέας τοῦ χρόνου, ἐφαρμογῆς τῶν τεσσάρων κατηγοριῶν τοῦ νοῦς, ἔχομεν δύο μαθηματικὰς ἀρχάς, τούτέστι, τὴν τοῦ διακεκριμένου ποσοῦ καὶ τὴν τοῦ κατ' ἔκτασιν ἢ κατ' ἐπίτασιν μεγέθους, καὶ τρεῖς δυναμικὰς, τούτέστι, τὴν ἀρχὴν τῆς διαμονῆς τῆς ὑποστάσεως, τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος, καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς καθολικῆς μεταξὺ τῶν ὑποστάσεων ἀμοιβαιότητος, ἐνεργείας καὶ πάθους, ἢ ἀλληλεπιδράσεως, καὶ προσέτι τὰς τρεῖς ἀρχάς, ἢ μᾶλλον τοὺς τρεῖς ὄρους τοῦ δυνατοῦ, τοῦ πραγματικοῦ καὶ τοῦ ἀναγκαίου.

Τελόντων δὲ τῶν νόμων τούτων καὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν τί δυνάμεθα νὰ ἠξεύρωμεν περὶ τῶν ἐκτὸς ἡμῶν ;

Ἡ αἰσθῆσις μᾶς δίδει τὴν ἐπιφάνειαν, τὰ φαινόμενα, ὑπὸ τοὺς ὑποκειμενικοὺς τύπους τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου. Ταύτην δὲ τὴν ὑπὸ τῆς αἰσθήσεως χορηγομένην ὕλην ἐπεξεργάζεται ὁ νοῦς ἐνεργῶν δυνάμει τῶν ἰδίων νόμων, τῶν ἰδίων τύπων, οἵτινες εἶναι καὶ αὐτοὶ ὑποκειμενικοί. Δὲν δυνάμεθα λοιπὸν νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα, οὔτε νὰ ἐκβῶμεν ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ κράτους τοῦ νοῦς.

Ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τοῦ ὑποκειμενικοῦ τούτου κράτους τοῦ νοῦς ποίας ἐγγυήσεις ἔχομεν ; οὐδεμίαν. Ἡ λογικὴ εἶναι ἐπιστήμη ἀλάνθαστος, ἀλλ' ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν καθαρῶν ἐννοιῶν τοῦ νοῦς. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἐννοιαὶ αὗται εἶναι κεναί, καθότι δὲν μᾶς χορηγοῦσιν οὔτε τὴν ἐξωτερικὴν καὶ ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα τῶν ἐκτὸς, οὔτε τὴν ὑποστατικὴν πνευματικότητα τοῦ ἰδίου ἡμῶν προσώπου διότι καὶ αὐτὴ ἢ συνείδησις τοῦ ἐγὼ ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἐσωτερικὴ αἰσθῆσις ἀντιλαμβάνομένη τοῦ φαινομένου καὶ ὄχι τῆς ὑποστάσεως. Ἰδοὺ λοιπὸν ἐφθάσαμεν εἰς καθαρὸν σκεπτικὸν ἰδανικόν.

Ἄς προχωρήσωμεν ἐνδότερον. Ἄφ' οὗ εἶδομεν τίνες εἶναι, κατὰ τὸν Κάντιον, οἱ τύποι τῆς αἰσθήσεως καὶ αἱ κατηγορίαι τοῦ νοῦς ἅς εἶδομεν τίνες εἶναι αἱ κατηγορίαι τοῦ λόγου.

Παρατηρήσαμεν ὅτι ὁ νοῦς ἐξακολουθεῖ τὸ ἔργον τῆς αἰσθήσεως. Ὁ λόγος ἐξακολουθεῖ τὸ ἔργον τοῦ νοῦς καὶ τὸ συμπληροῦναι. Αἱ ἐνότῃτες τοῦ νοῦς πρέπει νὰ ἀναχθῶσι καὶ αὐταὶ εἰς ἄλλην ἀνωτέραν ἐνότῃτα· τοῦτο ποιεῖ ὁ λόγος διὰ τῶν κατηγοριῶν τοῦ τελῶν τὴν λειτουργίαν του, ἧτις εἶναι ὁ λογισμὸς.

Ὁ λογισμὸς γίνεται διὰ τῆς ἐξαγωγῆς μερικῆς τινος ἀληθείας ἐκ τινος γενικῆς, ἢ διὰ τῆς ἀναβάσεως ἀπὸ τινος γενικῆς προτάσεως εἰς ἄλλην γενικωτέραν, καὶ οὕτω μέχρις οὗ φθάσωμεν εἰς τὸ ἀόριστον, εἰς τὸ ἀπόλυτον, δηλ. εἰς τὴν ἀρχὴν πρὸς ἣν τείνει ὁ λόγος καὶ ἐν ἣ ἐπαναπαύεται. Ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι λογικὴ ἐννοια ἐπιθέτουσα εἰς τὰ προεόντα τοῦ νοῦς συστηματικὴν ἐνότῃτα. Ἡ ἐνότῃς εἶναι ἡ μόνη κατηγορία τοῦ λόγου. Τοιαύτας πρώτας καὶ θεμελιώδεις ἀρχὰς ζητεῖ ἡ υπερβατικὴ λογικὴ. Τὰς λογικὰς ταύτας ἀρχὰς, πρὸς διαστολὴν τῶν ἐνοιῶν τοῦ νοῦς, ὁ Κάντιος ἀποκαλεῖ ἰδέας, ἐραυζόμενος τὴν λέξιν παρὰ τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ μεταχειριζόμενος αὐτὴν κατ' ἄλλην σημασίαν.

Ἐὰν δὲ μὲ τοὺς τύπους τῆς αἰσθήσεως καὶ μὲ τὰς κατηγορίας τοῦ νοῦς ἐφθάσωμεν εἰς τὸν σκεπτισμὸν, μὲ τὰς ἰδέας τοῦ λόγου ἔτι μᾶλλον θέλομεν ἐμπεδωθῆ εἰς τοῦτον ἀποκτῶντες, εἰ δυνατόν εἴπειν, τὴν βεβαιότητα τῆς ἀμφιβολίας.

Ὁ καθαρὸς λόγος, ἀναβιβαίνων ἀπὸ μιᾶς εἰς ἄλλην ἐνότῃτα, φθάνει εἰς τρεῖς πρώτας ἐνότῃτας· τὸ ἐγώ, τὸν κόσμον καὶ τὸν Θεόν, καὶ ἐπομένως παρέχει εἰς ἡμᾶς τὰς ἰδέας, ἐφ' ὧν ἐργάζονται τρεῖς θεμελιώδεις λογικαὶ ἐπιστήμαι· ἡ ψυχολογία, ἡ κοσμολογία καὶ ἡ θεολογία.

Πῶς δὲ φθάνει εἰς τὰς προειρημένους τρεῖς ἐνότῃτας;

Διὰ μιᾶς τῶν κατηγοριῶν τοῦ νοῦς.

Αἱ μὲν δύο πρῶται τῶν κατηγοριῶν τούτων (ἡ τοῦ ποσοῦ καὶ ἡ τοῦ ποιοῦ) ἀνάγονται, ὡς εἶδομεν, ἢ εἰς μόνον τὸ ὑποκείμενον, ἢ εἰς μόνον τὸ κατηγορούμενον. Ἡ δὲ τετάρτη (ἡ τοῦ τρόπου,) ἀνάγεται εἰς τινὰ σχέσιν μεταξὺ τῆς κρίσεως καὶ τοῦ κρίνοντος, δηλ. εἰς τὸ δυνατόν, εἰς τὸ πραγματικὸν καὶ εἰς τὸ ἀναγκαῖον. Μόνη ἡ τρίτη, ἡ τῆς ἀναφορᾶς, ἀνάγεται εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ ὑποκειμένου μὲ τὸ κατηγορούμενον.

Αὕτη δὲ ἡ κατηγορία γεννᾷ, ὡς εἶδομεν, τρία εἶδη κρίσεων, τὰς κατηγορητικὰς, τὰς ὑποθετικὰς καὶ τὰς διαζευκτικὰς.

Καὶ διὰ μὲν τῆς κατηγορητικῆς, θέλοντες νὰ ἀναβῶμεν εἰς τὴν ἐνότητα, φθάνομεν εἰς τι ὑποκειμένον, τὸ ὅποιον συνταυτίζεται μὲ τὸ κατηγορούμενον, τοῦτέστιν, εἰς τὸ ἐγὼ.

Διὰ δὲ τῆς υποθετικῆς φθάνομεν εἰς τι ἀποτελεσμα μὴ προερχόμενον ἐξ ἄλλου προτέρου, τοῦτέστιν, εἰς τὸν κόσμον.

Διὰ δὲ τῆς διαισθητικῆς φθάνομεν εἰς τὴν ἀπόλυτον ἐνότητα τῶν ὄρων πάντων τῶν ἀντικειμένων τῆς νόησεως ἐν γένει, τοῦτέστιν, εἰς τὸν Θεόν.

Καὶ ὁ λόγος, ἐνεργῶν ἐπὶ τῶν τριῶν τούτων ἰδεῶν, φθάνει εἰς ἐξαγόμενα μὴ ἔχοντα ἀντικειμενικὴν ἀξίαν περισσοτέραν ὅσας ἔχουσι τὰ τῆς κινήσεως καὶ τοῦ νόου ἐξαγόμενα. Εἶναι δὲ ταῦτα καθόρα καὶ ἀπάται ὡς αἱ τῆς ὄψεως καὶ καθὼς ἡ ὀπτική ἀνακαλύπτει τὰς ὀπτικὰς, οὕτω καὶ ἡ ὀρθὴ διαλεκτικὴ ἀνακαλύπτει τὰς ἀπάτας τοῦ λόγου.

Αἱ ἀπάται τοῦ λόγου, ὡς πρὸς τὸ ἐγὼ, κλυθόνται ὑπὸ τοῦ Καντίου παραλογισμοί. Δυνάμει τῶν παραλογισμῶν τούτων πιστεύομεν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ὑπόστασις ἀπλή, ταυτούσιος (identique), πνευματικὴ καὶ ἀθάνατος. Ἀλλὰ περὶ τούτων ἀπάντων δὲν βεβαιώμεθα εἰμὴ διὰ τῆς ἐράσεως, δηλ. τῆς ἐσωτερικῆς πίεσεως, ἣτις, οὐδὲν ἄλλο ὄσα εἰμὴ ἐσωτερικὴ κίνησις, οὐδέποτε δύναται νὰ μῆς δώσῃ τὸ καθολικὸν καὶ τὸ ἀναγκαῖον, τὰ ὅποια εἶναι ἴδια τῶν καθαρῶν καὶ πρώτων ἐνοειῶν, καὶ εἶναι οἱ χαρακτῆρες τοῦ ἀληθοῦς.

Αἱ ἀπάται τοῦ λόγου, ὡς πρὸς τὸν κόσμον, τὰς ὁποίας ὁ Κάντιος καλεῖ ἀντινομίας, προέρχονται ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν τεσσάρων κατηγοριῶν εἰς τὰ συνιστῶντα αὐτὸν ἀντικείμενα.

Ἐφαρμύζοντες τὴν κατηγορίαν τοῦ ποσοῦ, εὐρίσκομεν τὰ δύο πρῶτα καὶ ἄριστα ποσά, τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον. Εἶναι δὲ ἀμφότερα ἀπειρα, καὶ ὁ περὶ τοῦ κόσμου λογισμὸς, ὡς πρὸς αὐτά, προαχθεὶς μέχρι τοῦ ἀνωτάτου βαθμοῦ, δηλ. μέχρι τῆς ἀνωτάτης ἐνότητος, δὲν μῆς παρέχει εἰμὴ δύο μόνας προτάσεις, τοῦτέστιν, ὅτι ὁ κόσμος ἔχει ἀρχὴν ἐν τῷ χρόνῳ καὶ ὄρα ἐν τῷ τόπῳ ἢ ὅτι εἶναι ἀπειροσὺς ὡς πρὸς τὸν χρόνον, καὶ ἀπέραντος ὡς πρὸς τὸν τόπον, δηλ. ὅτι δὲν ἔχει οὔτε ἀρχὴν οὔτε πέρατα. Καὶ αἱ ἐναντία αὐταὶ προτάσεις αἱ ἀποτελοῦσαι τὴν πρώτην ἀντινομίαν, καὶ ἀναγκάζονται ὑπὸ τοῦ Καντίου θέσις καὶ ἀντίθεσις, ὑποστηρίζονται ἐξ ἴσου.—

Ἐφαρμύζοντες τὴν κατηγορίαν τοῦ ποιοῦ, εὐρίσκομεν τὴν ὕλην ὡς πραγματικότητα ἐν τῷ τόπῳ. Τὰ μέρη αὐτῆς ἢ ὑποδιαίρονται ἐπ' ἀπειρον, ἢ ἀνάγονται εἰς ἀποστάσεις ἀπλῆς, εἰς μονάδας θέσις καὶ ἀντίθεσις ἐξ ἴσου ὑποστηρίζονται.— Ἐφαρμύζοντες τὴν κατηγορίαν

τῆς ἀναφορᾶς, εὐρίσκωμεν τὴν σειράν τῶν αἰτίων καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων, καὶ ἐκ τούτου ἔχομεν τρίτην ἀντινομίαν· ἢ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ συμβαίνουν δι' ἀνάγκαις συνοχῆς αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων, ἢ ὑπάρχει αἴτιον ἐλεύθερον· καὶ πάλιν ἀμφοτέροι οἱ λόγοι ὀρθοῦνται.— Ἐφαρμόζοντες τελευταῖον τὴν κατηγορίαν τοῦ τρόπου, εὐρίσκωμεν ἐν τῷ κόσμῳ σειράν ἐνδεχομένων, καὶ ἐντεῦθεν τετάρτην ἔχομεν ἀντινομίαν· ἢ ὑπάρχει, εἴτε ἐντὸς εἴτε ἐκτὸς τοῦ κόσμου, ὄν ἀπολύτως ἀνάγκαιον, ἢ δὲν ὑπάρχει, καὶ ταῦτα ἐξ ἴσου ὑποστηρίζονται. Ὡστε περὶ ἐκάστου τῶν τριῶν κοσμολογικῶν προβλημάτων, προάγοντες τὸν συλλογισμόν μέχρι τῆς ἀνωτάτης ἐνότητος, δὲν εὐρίσκωμεν εἰμὴ δύο δυνατάς λύσεις, καὶ ἐκατέρω αὐτῶν εἶναι ἐξ ἴσου ὑποστηρίξιμος.

Τελευταῖον αἱ ἀπάται τοῦ λόγου, ὡς πρὸς τὴν Θεόν, ἄγουσιν ἡμᾶς εἰς τὸ ὑπὸ Καντίου καλούμενον ἰδανικὸν τοῦ λόγου, εἰς τὸ ὅποιον φερόμεθα, ὡς εἶδομεν, διὰ τινος διαζευκτικῆς κρίσεως, δι' ἧς εἰς τὸ ἰδανικὸν τοῦτο, εἰς τοῦτον τὸν κατ' ἐξοχὴν τύπον, πάντα μὲν προσκρίνομεν τὰ ἀρμόζοντα εἰς αὐτὸν προσόντα, ἀποκρίνομεν δὲ τὰ μὴ ἀρμόζοντα. Ἐντεῦθεν τὸν θεωροῦμεν ὡς τὸ πρωταρχικὸν ὄν, τὸ ὑπέριον ὄν, τὸ ὄν τῶν ὄντων. Ἀλλὰ τὸ ὑπὸ τοῦ λόγου πλκσθέν τοῦτο ἰδανικὸν εἶναι καὶ αὐτὸ ἀπάτη, δὲν εἶναι πρὸς τὸν λόγον ὄν πραγματικόν, καὶ ἡ διαλεκτικὴ διασκεδάζει τὴν ἀπάτην ταύτην μετὰ τὴν ἀνάλυσιν τῶν τριῶν ἀποδείξεων τῆς ὑποστηρίξεως τοῦ Θεοῦ, τῆς ὄντολογικῆς, τῆς κοσμολογικῆς καὶ τῆς φυσικο-θεολογικῆς. Καὶ τῶντι ἢ μὲν πρώτη, ἢ ἐξάγουσα τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὴν ἐμφυτον αὐτοῦ ἰδέαν, ὀρμωμένη ἀπὸ τινος ἀρχιρέσεως, δὲν δύναται νὰ φθάσῃ εἰμὴ εἰς ἄλλην ἀρχιρέσιν καὶ εἰς οὐδὲν πραγματικόν. Ἡ δὲ δευτέρα, ἢ ἐξάγουσα τὸ κατ' ἀνάγκην ὄν ἀπὸ τὸ ἐνδεχόμενον τοῦ κόσμου, εἶναι καὶ αὕτη καθαρῶς λογικὴ, καὶ οὐδὲν παρέχει πραγματιῶδες. Τελευταῖον ἢ τρίτη, ἢ ἐξάγουσα τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὴν παγκόσμιον τάξιν, δύναται νὰ μᾶς βεβαιώσῃ περὶ τινος ἀρχιτέκτονος καὶ τακτοποιοῦ, ἀλλ' ὄχι καὶ περὶ δημιουργοῦ τοῦ κόσμου, καὶ ἐπομένως εἶναι ἀνεπαρκής.

Εἰς τί λοιπὸν δύναται νὰ μᾶς χρησιμεύσωσιν αἱ ἰδέαι τοῦ λόγου; μόνον εἰς ρύθμισιν καὶ κανονισμόν τοῦ νοῦς. Δι' αὐτῶν δυνάμεθα μόνον νὰ διευθύνωμεν τὴν διάνοιαν πρὸς ἀνωτάτην ἐνότητα καὶ πρὸς ἕκτασιν ὅσω τὸ δυνατόν μεγαλητέραν, καθὼς αἱ ὑπαρξιατικαὶ ἰδέαι τοῦ ἐγῶ, τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ δὲν ἔχουσιν ἄξιαν εἰμὴ σχετικῶς πρὸς τὴν πείραν, τὴν ὅποιαν διευθύνουσι καὶ τακτοποιοῦσι συστηματικῶς. Ἀλλὰ δι' αὐτῶν δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν τὴν πραγματικότητα τῶν ἀντικειμένων τῶν, διότι ἡ πραγ-

ματικότης; αὕτη ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς πείρας· ἐπομένως μόνον ἔργον τοῦ λόγου εἶναι νὰ ἐξετάσῃ δικηρόρους περὶ ψυχῆς, περὶ κόσμου καὶ περὶ Θεοῦ συστηματικῶς κατὰ τάσας, νὰ τὰς ἀντιτάτῃ πρὸς ἀλλήλας; καὶ νὰ τὰς ἀνακτῇ ἀμοιβαίως.

Μετὰ τὴν διευθετήσιν τοῦ καθαρῶς λόγου, ἦτις, ὡς ἤδη καταφαίνεται, εἶναι ὅλως κριτικὴ καὶ σκεπτικὴ, ζητεῖ ὁ Κάντιος τὸν κανόνα τοῦ λόγου εἰς τὴν ἠθικὴν.

Εἶναι γὰρ καθαρὸς νὰ γνωστοποιήσωμεν καὶ τὸ δεύτερον τοῦτο μέρος τῆς κριτικῆς τοῦ Καντίου.

Ὁ καθαρὸς λόγος δὲν εἶναι μόνον θεωρητικὸς, ἀλλ' εἶναι καὶ πρακτικὸς.

Εἶδοντες ὅτι ἐκ τῆς ἐπὶ τοῦ κόσμου ἐφαρμογῆς τῆς κατηγορίας τῆς ἀναφορῆς θεωρουμένου ὡς εἰρημῶς αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων, προκύπτει μία θέσις καὶ μία ἀντίθεσις ἴσον ἔχουσα ἐκτέρω ὑπὲρ ἑαυτῆς λόγον διότι ἐπίση; δυνάμεθ; νὰ ἰσχυρισθῶμεν καὶ ὅτι πάντα συμβαίνουσιν ἐν τῷ κόσμῳ δυνάμει ἀναγκαιῆς; τινὸς ἀλληλουχίας γινομένων, καὶ ὅτι ὑπάρχει μία τις ἐλευθερία. Ὅθεν ἐκ τῆς κριτικῆς τοῦ θεωρητικοῦ καθαρῶς λόγου ἔχομεν τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν μόνον ὡς προβληματικὴν, καὶ οὐδεμίαν ἔχομεν ἰγγύτην περὶ τῆς ἀντικειμενικῆς αὐτῆς πραγματικότητος. Ἡ ἐννοία τῆς ἐλευθερίας, καθ' ὅσον ἡ πραγματικότης αὐτῆς; δύναται ν' ἀποδειχθῇ διὰ τινος; καθολικοῦ καὶ ἀναγκαιῶς νόμου τοῦ λόγου, εἶναι ὁ ἄξων περὶ τὸν ὁποῖον στρέφεται ὅλον τοῦ θεωρητικοῦ καὶ τοῦ πρακτικοῦ λόγου τὸ σύστημα.

Εἰς δὲ τὸν πρακτικὸν καθαρὸν λόγον εὐρίσκουμεν τὸν θεμελιώδη τοῦτον νόμον πρᾶττε εἰς τρόπον ὅσπερ τὸ ὁποῖον ἡ θέλησίς σου παραδέχεται ἀξίωμα νὰ δύναται ἐν ταῦτῳ νὰ ἰσχύῃ πάντοτε ὡς ἀρχὴ καθολικῆς νομοθεσίας.

Ἄλλ' ὅστις λέγει νόμον λέγει διάταξιν, καὶ πᾶσα διάταξις εἶναι προστακτικὴ καὶ ἐπειδὴ τὸ ἐπιτέγχμα τοῦτο δὲν εἶναι ὑποθετικόν, διότι τότε ἤθελεν ἀναφέρεσθαι μόνον εἰς τι δυνατόν (προβληματικόν), ἢ ἀπλῶς πραγματικόν (ἀποφαντικόν), οἷοι εἶναι οἱ τεχνικοὶ κανόνες τῆς εὐδχιμονίας καὶ αἱ πρακτικαὶ προκινήσεις τῆς φρονήσεως, ἀλλ' ἀναφέρεται εἰς τι ἀναγκαῖον καὶ καθ' αὐτὸ ἀγαθόν (ἀποδεικτικόν) διὰ τοῦτο ὁ Κάντιος καλεῖ τὴν διάταξιν ταύτην κατηγορητικὸν πρόσταγμα. Εἰς ὅλην δὲ τὴν Μεταφυσικὴν τῶν ἠθῶν προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ, καὶ ἀποδεικνύει λίαν ἐπιτυχῶς, ὅτι εἰς τὸ κατηγορητικὸν τοῦτο πρόσταγμα, δηλ. εἰς τὴν ἀπόλυτον, καθολικὴν καὶ ἀναγκαιῶν ταύτην διάταξιν περιέχεται ἡ ἀληθὴς ἐννοία τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τοῦ καθ' αὐτὸ ἀγαθοῦ. Καὶ ὡς πρὸς τὸν τύπον αὐτοῦ ἀποδεικνύει ἐπίσης ἀνεκτιρητῶς ὅτι ἐξ ἀνάγκης πηγάζει

ἀπὸ τὴν ἐνδόμυχον οὐσίαν κατηγορητικοῦ προστάγματος, καὶ ἐπειδὴ ἐπομένως πρέπει νὰ ἦται ἐξ ἀνάγκης ἀπόλυτος, καθολικὸς καὶ ἀναγκαστικός, ἄλλος δὲν δύναται νὰ ἦται εἰμὴ ὁ προσεκτεθείς. Ἡ συνείδησις τοῦ νόμου τούτου δύναται νὰ διομασθῆ γινόμενον (factum) τοῦ καθαρῶς λόγου καθότι δὲν δυνάμεθα νὰ τὸ ἐξαγάγωμεν διὰ τῆς συλλογιστικῆς ὁδοῦ ἐκ προγενεστέρων δεδομένων τοῦ λόγου, ἀλλ' ἐπιβάλλεται εἰς ἡμᾶς ὡς συνθετικὴ πρότασις ἐκ τῶν προτέρων. Ὁ λόγος μᾶς τὸν δίδει ὅχι ὡς ἐμπειρικόν, ἀλλ' ὡς μοναδικόν τοῦ λόγου γινόμενον.

Ὁ νόμος οὗτος προϋποθέτει τὴν αὐτονομίαν τῆς θελήσεως, ἢ τὴν ἐλευθερίαν, καὶ ἄγει τὴν διοριστικὴν γραμμὴν μεταξὺ τῶν ἰδιωτικῶν πράξεων καὶ τῶν ἠθικῶν, μεταξὺ τῶν συμβουλῶν τῆς φρονήσεως, τῶν ἀξιωματίων τῆς εὐζωίας, καὶ τοῦ προστάγματος τοῦ ἠθικοῦ νόμου, μεταξὺ τοῦ ὕλικου ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ. Ἐκ τοῦ νόμου τούτου ἀπορρέουσιν αἱ ἐννοιαὶ τοῦ καθήκοντος, τῆς ἀξιοσύνης καὶ τῆς ἀναξιοσύνης, τῆς ποινῆς καὶ τῆς ἀνταμοιβῆς. Πᾶσαι αἱ προτρεπτικαὶ ἀρχαὶ ὅσας ἐφκιντάσθησαν οἱ φιλόσοφοι, εἴτε ὑποκειμενικαὶ καὶ ἐμπειρικαὶ, ὡς τὸ φυσικὸν κῆθημα κατὰ τὸν Ἐπίκουρον, καὶ τὸ ἠθικὸν κατὰ τὸν Ἰνγκεσῶνα, εἴτε ἀντικειμενικαὶ καὶ λογικαὶ, ὡς ἡ τελειοποίησις κατὰ τὸν Οὐδύλιον καὶ τοὺς Στωϊκοὺς, ἢ ἡ θέλησις τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν Κεϋζιον καὶ τοὺς ἠθικοὺς θεολόγους, εἶναι πᾶσαι ὕλικαὶ ἀρχαί· μόνη τυπικὴ πρακτικὴ ἀρχή, τοῦτέστι καθαρά καὶ ἐκ τῶν προτέρων, εἶναι ἡ ἐκτεθεῖσα ἀνωτέρω.

Τεθέντος λοιπὸν τοῦ γινομένου τούτου, ὁ καθαρὸς λόγος δύναται νὰ ἦται πρακτικὸς. Δι' αὐτοῦ διαχωρίζεται ὅλος ὁ νοερὸς κόσμος τῶν νοουμένων, εἰς τὸν ὅποιον δὲν ἠδύνατο νὰ παρεισδύσῃ ὁ θεωρητικὸς καθαρὸς λόγος, καὶ προσδιορίζεται θετικῶς. Δι' αὐτοῦ ἀναγνωρίζομεν τὰ λογικὰ ὄντα ὡς συμμετέχοντα νοεροῦ τινος κόσμου, ὡς ὑποκειμενα εἰς νόμους ἀνεξαρτητοῦ παντὸς ἐμπειρικοῦ ὄρου, καὶ ἐπομένως αὐτόνομα, καὶ ἀνακαλύπτεται εἰς ἡμᾶς ἡ ἀρχέτυπος καὶ ὑπεραισθητὴ φύσις ἢ ἐφισταμένη τῆς ἐκτύπου καὶ αἰσθητῆς κτίσεως.

Ἡ κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ καθαρῶς λόγου ἔχει λοιπὸν ὡς βᾶσιν τὴν πραγματικότητα τοῦ καθαρῶς πρακτικοῦ νόμου, καὶ παρέχει εἰς τοὺς ἠθικοὺς νόμους ὡς θεμέλιον τὴν ἐννοιαν τῆς ἐν τῷ νοητῷ κόσμῳ ὑπάρξεως των, δηλ. τὴν ἐννοιαν τῆς ἐλευθερίας, ἥτις ἐξάγεται συλλογιστικῶς ἐκ τῆς ἠθικῆς ἀρχῆς, καθὸ ἐξ ἀνάγκης ὑπάρχουσα πραγματικῶς εἰς τὰ ὄντα, ὅσα ἀναγνωρίζουσι τὸν ἠθικὸν νόμον ὡς ὑποχρεωτικὸν πρὸς αὐτά.

Τεθείσης λοιπὸν τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας, δυνάμεθα νὰ ἐφαρμώσωμεν εἰς αὐτὴν πᾶς τέσσαρας κατηγορίας τοῦ νοῦς, ὅχι ἐπὶ σκοπῶ

νά ἀναγκῶσιν εἰς τὴν ἐκ τῶν προτέρων ἐνάτητα τῆς συνειδήσεως αἱ διάφοροι ἐνοράσεις, ὡς γίνεται ἐν τῇ ἐπι τῶν αἰσθητῶν ἐφαρμογῇ τῶν κατηγοριῶν, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ἵνα ἐπιβάλωμεν εἰς τὰς πολυειδεῖς καὶ διαφόρους ἐπιθυμίας τὴν ἐνάτητα τῆς συνειδήσεως καθαρῆς, τοῦτέστιν οὐσιωδῶς ἠθικῆς θελήσεως.

Καὶ ἐκ μὲν τῆς ἐφαρμογῆς τῆς κατηγορίας τοῦ ποσοῦ παρὰ ζουσιν καὶ ἐξῆς ἐνοῦσι·

Ἐνότης, ἢ ὑποκειμενικὴ ἀρχὴ κατὰ τὰ δόγματα καὶ τὰς γνώμας τῆς ἀτομικῆς θελήσεως.

Πληθὺς, ἢ ἀντικειμενικὴ ἀρχὴ κατὰ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς δικτάξεις πολλῶν.

Ὀλοότης, ἢ ἐκ τῶν προτέρων ὑποκειμενικῆ καὶ ἀντικειμενικῆ ἐν ταυτῷ ἀρχὴ τῆς ἐλευθερίας, ἢ νόμοι πάντων.

Ἐκ δὲ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς κατηγορίας τοῦ ποιοῦ καὶ ἐξῆς·

Κατάφασις, ἢ πρακτικότης, δηλ. πρακτικοὶ κανόνες τῆς πράξεως.

Ἀπόφασις, ἢ πρακτικοὶ κανόνες τῆς παραλείψεως.

Περιορισμός, ἢ πρακτικοὶ κανόνες τῶν ἐξαιρέσεων.

Ἐκ δὲ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς κατηγορίας τῆς ἀναφορᾶς·

Ὑπόστασις, ἢ σχέσις πρὸς τὸ πρόσωπον.

Αἰτιότης, ἢ σχέσις πρὸς τὴν κατάστασιν τοῦ προσώπου.

Ἀμοιβαιότης, ἢ σχέσις ἀμοιβαιότητος μεταξὺ τινος προσώπου καὶ τῆς καταστάσεως ἄλλου.

Τελευταῖον ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς κατηγορίας τοῦ τρόπου·

Δυνατότης, ἢ τὸ θεμιτὸν καὶ τὸ ἀθέμιτον.

Ὑπαρξίς, ἢ τὸ καθῆκον καὶ τὸ ἐναντίον αὐτοῦ.

Ἀνάγκη, ἢ τὸ τέλειον καθῆκον καὶ τὸ ἀτελές.

Εἰς τὸν πίνακα τοῦτον καθορῶμεν ὅλον τὸ σχέδιον τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας.

Ἐν δὲ τῇ ἐφαρμογῇ τοῦ ἠθικοῦ νόμου εἰς τὰς ἀποράσεις τῆς θελήσεως, κατὰ τὰς διαφόρους πρακτικὰς περιπτώσεις, ἔχομεν τοὺς διαφόρους τύπους τοῦ ἠθικοῦ νόμου (ἀντιστοιχοῦντας εἰς τὰ σχήματα τοῦ νοῦς) καὶ ἐπομένως τὴν τυπικὴν τῆς καθαρῆς πρακτικῆς κρίσεως.

Τὸ ἐλατήριον τοῦ πρακτικοῦ λόγου εἶναι τὸ ἠθικὸν αἰσθημα, ἢ τὸ σέβας πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, αἰσθημα ἐνόστε λυπηρόν, ἀλλὰ τὸ ὅποσον πρέπει νὰ κυριεύῃ πάντα τὰ ἄλλα αἰσθηματὰ τῆς καρδίας.

Ἡ πλήρης συμμόρφωσις πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον εἶναι ἡ ἀγιότης,

καὶ ἡ ἀρετὴ ὑφίσταται εἰς τινὰ πᾶσιν πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἀγιότη-
τος ἢ γουν τῆς τελείας ἠθικότητος.

Ἡ κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ λόγου προβαίνει λοιπὸν ἀντιστρόφως
τῆς τοῦ θεωρητικοῦ. Καθ' ὅτι αὕτη μὲν, ἀναφερομένη εἰς τὴν γνῶ-
σιν τῶν ἀντικειμένων, ὀφείλει γ' ἀρχίσῃ ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ, ἀπὸ τῶν
ἐνοράσεων, προβαίνουσα εἰς τὰς κατηγορίας, καὶ τελευτῶσα εἰς τὰς
ἀρχάς. Ἐκείνη δέ, εἰς ἐναντίας, ἀναφερομένη εἰς τὴν πραγματοποίη-
σιν τῶν ἀντικειμένων, ταυτέστιν εἰς τὰς πράξεις τῆς θελήσεως,
ὀφείλει γ' ἀρχίσῃ ἀπὸ τῆς δυνατότητος τῶν ἐκ τῶν προτέρων πρα-
κτικῶν ἀρχῶν, ἐξ οὗ μόνου δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὰς ἐννοίας τῶν
ἀντικειμένων πρακτικοῦ τινος λόγου, τελευτῶσα εἰς τὰ αἰσθητά,
ἤτοι εἰς τὸ ἠθικὸν αἰσθημα, καὶ προβαίνουσα ὡς συλλογισμὸς, εἰς
τὸν ὅποιον ἡ ἠθικὴ ἀρχὴ εἶναι ἡ μείζων ἢ ἡ ἐλάσσων, καὶ τὸ ἐνδια-
φέρεσθαι εἰς τὸ ἠθικὸν ἀγαθὸν τὸ συμπέρασμα.

Ἀλλὰ καθὼς ὁ θεωρητικὸς λόγος, ἀναβαίνων ἀπὸ μιᾶς εἰς ἄλλην
ἐνότητά, τείνει εἰς τὸ ἀπόλυτον, ταυτέστιν εἰς τὰς πρωταρχικὰς
ἐνότητάς τοῦ ἐγώ, τοῦ κόσμου, καὶ τοῦ Θεοῦ, τοιοῦτοτρόπως καὶ
ὁ πρακτικὸς τείνει καὶ οὗτος πρὸς τὸ ἀπόλυτον, δηλ. πρὸς τὴν ἐνό-
τητα αὐτοῦ, ἢ πρὸς τὴν ἀπόλυτον ἐνότητα τοῦ ἀντικειμένου τοῦ
πρακτικοῦ λόγου, τὸ ὅποιον εἶναι τὸ ἄκρον ἀγαθόν, τέλος ἀνώτα-
τον τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ παρορμητικὴ ἀρχὴ τῆς καθαρᾶς θελή-
σεως.

Ἡ ἀρετὴ, ἢ ἡ πλήρης ἠθικότης, εἶναι ἡ ἐντελής ἐκτέλεσις τοῦ
ἠθικοῦ νόμου. Ἀλλὰ μόνη ἡ ἀρετὴ δὲν ἀποτελεῖ τὸ ἄκρον ἀγαθόν.
Πρὸς πραγματοποίησιν τούτου ἀπαιτεῖται καὶ ἡ εὐδαιμονία ἢ τὸ εὖ
εἶναι. Ἀλλ' εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ εὐδαιμονία δὲν εἶναι
πάντοτε συνηνωμένοι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ εὐδαιμο-
νία εἶναι μὲν τὰ δύο στοιχεῖα τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, ἀλλ' εἶναι φύσεως
ἄλλως διαφόρου. Ὁ ἄξιος τῆς εὐδαιμονίας καὶ μὴ ὢν εὐδαίμων πα-
ρουσιάζει ἀναρμονίαν προσκρούουσαν τὸν λόγον. Ἴδού λοιπὸν ἔχει
καὶ ὁ πρακτικὸς λόγος ἀντινομίαν.

Καὶ τῶνόντι, ἡ σύνθεσις τῶν δύο στοιχείων τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ
εἶναι τοιαύτη, ὥστε ἡ πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ἐπιθυμία τῆς
εὐδαιμονίας εἶναι τὸ πραγματικὸν αἴτιον τῆς ἀρετῆς ὕπερ ἀντιβαί-
νει εἰς αὐτὴν τὴν ιδέαν τῆς ἠθικότητος καὶ τῆς ἀρετῆς ἢ ἡ ἀρετὴ
εἶναι πάντοτε αἴτιον τῆς εὐδαιμονίας, ὕπερ ἀδύνατον διότι ἡ ἐν
τῷ κόσμῳ πρακτικὴ ἐνωσις τοῦ αἰτίου μετὰ τὸ ἀποτέλεσμα, στηρίζε-
ται ὄχι ἐπὶ ἠθικῶν ἀλλ' ἐπὶ φυσικῶν νόμων. Ἐὰν λοιπὸν τὸ ἄκρον
ἀγαθὸν ἦναι πρακτικῶς ἀδύνατον, ἀδύνατος ἄρα εἶναι καὶ ὁ ἠθικὸς

νόμος ὁ ἐνδεικνύμενος τοῦτο ὡς τέλος, ὅπως ἀντιτάσσεται πρὸς τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τοῦ πρακτικοῦ λόγου.

Ἄλλ' ἡ ἀντίφασις αὕτη εἶναι μόνον σχετικὴ. Διότι εἶναι μὲν ἀπολύτως ψευδὲς ὅτι ἡ πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν τάσις, ἢ ἡ ἐπιθυμία τῆς εὐδαιμονίας, παράγει ἐνδέχεται προσκρίσειν ἄλλὰ δὲν εἶναι ἀπολύτως ψευδὲς ὅτι ἡ ἀρετὴ παράγει τὴν εὐδαιμονίαν εἶναι ψευδὲς μόνον καθ' ὅσον ἡ ἀρετὴ θεωρεῖται ὡς μορφή τῆς ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ αἰτιότητος, δηλ. εἶναι ψευδὲς σχετικῶς καὶ ὑπὸ ὄρον. Τὸ ἄκρον ἀγαθὸν εἶναι τὸ ἐσχατὸν καὶ ἀναγκαῖον τέλος πάσης θελήσεως ἠθικῶς προσδιορισθείσης, διότι ἡ ἠθικότης ἔχει, καθὸ αἴτιον, ἄριστον καὶ ἀναγκαῖον σύνδεσμον πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν, καθὸ ἀποτέλεσμα.

Ἡ ἐντελής συμμόρφωσις πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, ἢ ἡ ἀγιότης εἶναι, ὡς εἶπομεν, ὁ ἀναπόφευκτος καὶ ἀνώτατος ὄρος τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ. Ἄλλ' ὡς πρὸς τὰ ὄντα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου ὁ ὄρος οὗτος δὲν δύναται νὰ ἦται εἰμὴ προοδεύων ἐπ' ἄπειρον· καὶ ἡ ἄπειρος αὕτη πρόοδος δὲν εἶναι δυνατὴ εἰμὴ ὑποτιθεμένης ὑπάρξεως καὶ προσωπικότητος πρακτικομένης ἐπ' ἄπειρον. Ἄρα ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς εἶναι αἴτημα τοῦ καθαρῶ πρακτικοῦ λόγου, εἶναι πρότασις θεωρητικῆ ἀδικαλύτως συνδεδεμένη ἐκ τῶν προτέρων μετὰ τινος πρακτικοῦ νόμου ἔχοντος ἀπόλυτον ἐξίκαν, καθότι μόνον διὰ τῆς ἀθανασίας ταύτης δύνανται νὰ πραγματοποιηθῶσιν ἀμρότερα τὰ στοιχεῖα τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, τούτέστι καὶ ἡ ἀγιότης καὶ ἡ εὐδαιμονία.

Ἄλλ' ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο τούτων στοιχείων πρὸς μόρφωσιν τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, ἢ, ἄλλως, αὕτη ἡ ἠθικὴ τάξις, πρέπει νὰ ἔχη αἴτιον νοοῦν καὶ βουλόμενον. Ἄρα ὑπάρχει ὄν, τὸ ὁποῖον, διὰ τοῦ νοῦς αὐτοῦ καὶ τῆς θελήσεως, εἶναι αἴτιον τοῦ κόσμου, καὶ τὸ ὄν τοῦτο εἶναι ὁ Θεός. Ἡ ὑπαρξίς τοῦ Θεοῦ εἶναι λοιπὸν καὶ αὕτη αἴτημα τοῦ πρακτικοῦ λόγου ἠθικῶς ἀναγκαῖον. Καὶ ἐάν, ὡς πρὸς τὸν θεωρητικὸν λόγον, τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ παραδεχώμεθα ὡς ὑπόθεσιν, ὡς πρὸς τὸν πρακτικόν, εἶναι αὕτη καθαρὰ λογικὴ πίστις. Ἴδού πῶς ὁ ἠθικὸς νόμος διὰ τῆς ἐννοίας τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ ἄγει ἡμᾶς εἰς τὴν θρησκείαν, δηλ. εἰς τὴν ἀναγνώρισιν ὅλων τῶν καθηκόντων ἡμῶν θεωρουμένων ὡς θεῶν ἐντελῶν.

Ποῖον δὲ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῶν αἰτημάτων τούτων, ὅτι ἡ ἠθικὴ δὲν μᾶς διδάσκει πῶς νὰ γίνωμεν εὐδαιμόνες, ἀλλὰ πῶς γινώμεθα ἄξιοι τῆς εὐδαιμονίας· καὶ ὅτι συμφώνως πρὸς τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν, ἡ ἀγιότης καὶ ἡ μακαριότης δὲν πραγματοποιοῦνται εἰμὴ εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν, δηλ. εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

Ἴδού λοιπὸν τίνι τρόπῳ, ἐν ᾧ ὁ θεωρητικὸς λόγος ἔφθανε μόνον εἰς παραλογισμούς, ἀντινομίας, καὶ εἰς τι κενὸν καὶ ἀπροσδιόριστον

ιδανικόν, ὁ πρακτικὸς ἐξ ἐναντίας οὐκ ἰδίδει τὰ τρία αἰτήματα, τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, τρία πορίσματα ὅντα τῆς ἀρχῆς τῆς ἠθικότητος, δηλ. νόμου τινὸς διὰ τοῦ ὁποῖου ὁ λόγος προσδιορίζει ἀμέσως τὴν θέλησιν.

Ἐὰν δέ τις ἀπορῆ, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ συλλάβωμεν ἑκτασιν τοῦ καθαρῶς λόγου κατὰ τὸ πρακτικόν, χωρὶς ἐνταυτῷ καὶ δι' αὐτοῦ τούτου νὰ ἐκτείνωμεν καὶ τὴν γνῶσιν αὐτοῦ κατὰ τὸ θεωρητικόν, ὁ ἡμέτερος φιλόσοφος ἀπαντᾷ ὅτι αἱ τρεῖς ἐννοιαὶ τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀθανασίας καὶ τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι γνώσεις, ἀλλὰ νοήματα ἢ ἐννοιαὶ, αἵτινες ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἀντιστοιχοῦσιν εἰς ἀντικείμενα· καθότι ὁ πρακτικὸς νόμος προστάζει νὰ ἔχωμεν τι ὡς τέλος, τὸ ὁποῖον ἤθελεν εἶναι ἀδύνατον ἀνευ τῆς πραγματοκότητος τῶν τριῶν τούτων θεωρητικῶν ἐννοιῶν. Καὶ ἐπομένως, ἐπειδὴ δὲν γνωρίζομεν τὰ ἀντικείμενα αὐτῶν, δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι δι' αὐτῶν ἐξετάσθη ἡ γνῶσις ἡμῶν, ἀλλ' ὅτι ἀντὶ προβληματικῶν ἔγινον ἀπλῶς ἀποφαντικά. Εἰς μάτην λοιπὸν προσπαθοῦμεν νὰ μορφώσωμεν ἰδέαν τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ δυνάμεθα νὰ προκλέσωμεν θερραλέως τοὺς ὑποτιθεμένους φυσικοὺς θεολόγους νὰ ἀναφέρωσιν ἐν μόνον προσὴν τοῦ Θεοῦ δυνάμενον νὰ μᾶς τὸν γνωστοποιήσῃ. Ἡ τοῦ Θεοῦ ἐννοια δὲν ἀνήκει οὔτε εἰς τὴν φυσικὴν, οὔτε εἰς τὴν μεταφυσικὴν, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν ἠθικὴν· καὶ τοῦτο μόνον δυνάμεθα νὰ ἠξεύρωμεν, ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ πρακτικοῦ λόγου παρεχόμενος ἠθικὸς νόμος ὑποθέτει ἐξ ἀνάγκης ὃν νοητικὸν καὶ βουλευτικόν, αὐτουργὸν τοῦ κόσμου, ἀπειροτέλειον, καὶ ἐπομένως ὃν ὑπέριστατον. Ὅθεν ἢ εἰς τὸν Θεὸν πίστις εἶναι ἀνάγκη τοῦ πρακτικοῦ λόγου, εἶναι καθαρὰ λογικὴ καὶ πρακτικὴ πίστις.

Καὶ ἰδοὺ ἀνορθωθὲν διὰ τῆς κριτικῆς τοῦ πρακτικοῦ λόγου ἐκεῖνο τῆς πρακτικῆς πίστεως τὸ οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον ἡ κριτικὴ τοῦ θεωρητικοῦ ἐφαίνετο ὅτι εἶχεν ἐξολοθρευθεῖ διὰ παντός.

Ἄς ὑποβάλωμεν εὐλίγας τινὰς πρακτηρήσεις περὶ τοῦ συστήματος τούτου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἐπίκρισις τοῦ Καντισμοῦ.

Καὶ πρῶτον ἂς πρακτηρήσωμεν ὅτι, ἐὰν ἤμαρτεν ὁ Καρτέσιος ἀρχόμενος ἐκ τῆς ἀμφιβολίας, οὐχ' ἤπτεον ἤμαρτεν ὁ Κάντιος ἀρχό-